

DÖBRENTEI GÁBOR MINT NEVELŐ.

I.

Döbrenței Gábor 1807-ben, november havában, Kazinczy Ferencz ajánlatára, Erdélybe, O-Andrásfalvára került a gróf Gyulay-házhoz; s itt oly körbe jutott, melynek fényes és befolyásos összekötetései kezeskedtek előhaladásáról, emelkedéséről s egész jövőjéről. Mert a gróf Gyulay-ház Erdély egyik legelső háza volt abban az időben; ma már, fájdalom, férfi-ága kihalt, csak női ága virágzik a gróf Kuun és gróf Wass családokban; akkor még virult, nagy vagyonával és nagy műveltségével kitűnt. A ház alapítója, Gyulay Ferencz, valami másfél száz esztendővel azelőtt, a nemzeti fejedelmek korában szakadt be Erdélybe, 1651-ben, II. Rákóczy György alatt a nagyváradi vár alkaptánya volt. Katonai és polgári érdemeiért Jenő körül a Petneházy-jószágokat kapta, s gyorsan gazdagodott. Maradékai, éppen mint ő, majd a katonai, majd a polgári pályán jeleskedtek, s a család több tagja emelkedett tábornokságig, sőt egyik, Ignác, a horvát bánóságig. Már unokája, II. Ferencz az udvarhelyi főkirálybíró 1694-ben báróságot, 1701-ben grófságot nyert, s a család házasság révén, a legnevesebb családok: a báró Bánffyak, báró Bornemisszák, báró Jósikák, gróf Hallerek, gróf Bethlenek rokonságába fűződött. Birtokai szerte feküdtek: Küküllő, Zaránd és Hunyadmegyében. A Döbrenței tanítványainak apja, gróf Gyulay Ferencz, V-ik e néven, s anyja Kohányi Kacsándy Zsuzsanna, többnyire Küküllőben, Oláh-Andrásfalván, vagy Hunyadban, Dédácon tartózkodott; a háznak ragyogó középontja, úgy látszik, e ritka nő volt, kit férje Felső-Magyarországból hozott ide, Erdélybe, hol a fényes rokonság csodáló tiszteletében és édes szeretetében részesült.

S azt méltán megérdemelte! Mert Kohányi Kacsándy Zsuzsanna, a mint képe a Kazinczy melegen színező festéseiből elej-

bünc sugárzik, tünemény volt a maga nemében; olyan nő, kire a természet áldása pazéron áradt, mintha igazolni akarta volna benne és vele a költői felfogást, a mit Odoardo Galotti mond: hogy a természet a nőben akart remeket teremteni. Kiváló szépsége, nemes jósága, gazdag műveltsége egyenlőképpen kitüntette. Mint fejlődő hajadon Kassán lakott s gróf Török Lajos házában gyakran megfordult, éppen abban az időben, mikor Kazinczy, mint a nemzeti iskolák felügyelője gróf Töröknek, mint a kassai kerület királyi főigazgatójának oldala mellett működött és családjának szerető, bizalmas barátja volt. Kicsiny, de nagyon is választékos társaságot képeztek itt együtt: Radvánszky Teréz, Kacsándy Zsuzsánna és testvére, meg Kazinczy alkották, oly benső barátságban élve egymással, mintha csak a gróf Török Lajos és gr. Roggendorf Aloizia gyermekei lennének. Kazinczy és Zsuzsánna csakhamar melegebben éreztek és lánggra lobbantak egymás irányában. A fennszárnyaló és eszményeiben élő költőnek és írónak e leány tüneményes alakja úgy tűnt fel, mintha eszményeiből öltött volna valamelyik alakot. De mégis Kacsándy Zsuzsánna, magas műveltsége s az új irodalmakban való jártassága mellett is, mint Toldy jellemzi,¹⁾ távol vala a tudákos asszonyok követelő szenvedésétől, kiknek minden iparkodásuk, azzal a mit különben is csak félig tudnak, a nemökbeliek felett csillogni s eltanult bölcseségökkel férfiak irányában elsőséget éreztetni: nála a tudás a legbájosabb igénytelenséggel s meleg nőiséggel egyesülve, hódító volt tudtán kívül. Csak mikor e rokon lelkek, ő és Kazinczy s az ő ritka jellemű barátja, Radvánszky Teréz, együtt valának, idegen elemei nélkül a köznap társaságnak, akkor folyt tartaléktalanul a költői mulatozás: olvasgatás, bírálgatás, titkos intésekkel és czélzásokkal fűszerezve; azt hitted volna, egy darab hellén világ szállt le elfeledtetni a mai prózai élet silányságát. Kazinczy a legmélyebb szerelemmel rajongott érte, s a leány viszonzta azt; s ő kijárt Kassáról, ha kedvese szülei jószágán mulatott, Kacsándyékhoz. De föllépni nem bátorkodott, pedig már majdnem mátkája volt, a kölcsönös egyetértés által; nyugtalankodott, epedett, kesergett, szenvedését versbe öntve. Egy izben, a mint 25 év mulva is még mindig édes föl-

¹⁾ Toldy Ferencz: Kazinczy és Kora. Budapest, 1859. 57. l.

melegedéssel írja Kiss Jánosnak, 1816. január 19-ről, a mint Susietől Kassára hazatért, útja egy rengeteg erdőn, a Dargón vitte keresztül. Szive vívódása dalba ömlött, vagy öt-hat stanzába. Nem elégítette ki; visszaemlékezve most e boldog boldogtalanságára, egy megkapó epigrammban, mely a maga állítása szerint, legjobban gondolt verseinek egyike, fejezte ki, a mit akkor érzett. Imhol a rövid epigramm:

Az erdő.

Sirj szabadon; itten nem kémleli senki keserved,
 A remegő kedvest lombjaim elfedezik.
 És ha enyhülsz lyánykád neve zengésére — sohajtozd!
 S Echom részvéte visszasohajtja feléd.

A míg Kazinczy sóhajtozott, habozott: gr. Gyulay Ferencz elhódította és házi tüzéhez hozta az imádotat. A nő boldogan élt, szívével férjéhez simult: de rajongó költője, a nagy szenvedő iránt, mindig meleg és őszinte tiszteletet ápolt. E tiszta és eszményi rokonszenve a két nemes léleknek meg nem rendült, kölcsönösen élt az. S a mikor gróf Gyulay 1807. márczius 4-én elhalt, s a család-nevelés és jószág-kezelés egyszerre reá nehezedett: — régi barátjához folyamodott, hogy megbízható, képzett és jellemes nevelőt ajánljon gyermekeihez.

Képzeltető, hogy e ritka nőnek, ki éppen a negyvenedik esztendejében járt, méltóságos és mégis szeretetre méltó alakja a fiatal Döbrenteire milyen felemelő és nemesítő volt. Elbűvölte jósága, mívelte nemes bánása és magasztaló énekre lelkesítette. 1808. május 8-án azt jelenti Kazinczy Kissnek: hogy Döbrentei egy igen szép kezdetű ossiáni éneket küldje neki. „Ha olyan a kis költeménynek dereka is és vége — mondja a mester — mint az eleje, úgy örvendek. Egészen beletanult az Ossián lelkébe. Grófnéjához van intézve, férje halálán való bánatját énekli. Igen, igen szép!“ S képzeltető, hogy az előkelő és nagyúri társaság, a melybe belekerült, a regényes és változatos vidék, a mely ott-hona lett, mint gazdagította lelkét és képzeletét! A tájképek hosszú és ismeretlen sora bontakozott ki előtte, s hivogatta feléje. Andrásfalva, magas bérez mögött, a hegység éjszaki oldalában terül el, lent a szűk völgyben a Gyulay-udvar, kertjével, épületeivel;

a keskeny nyíláson át ide sötétlenek a fogarasi magános rengetegek. A szomszédságban Kis-Bún és Nagy-Bún, a maga elzárt görbe szög fekvésével, mind a kettő a Bethlenek fészke, majd Fehéregyháza, termő sikon, a szükülni látszó rét szélén, melyen keresztül csapong a meg-megáradó Küküllő. Bent, a falusi házak közepette, a kerttől eltakarva, fekszik a Haller-kastély, a maga ezüstlő tavával, magányos fenyőivel, s a lapos fedelű izléses glóriettel. Ez a téli otthon! Nyáron Dédácson hűsölnek, melynek vidéke még megragadóbb. A dél felé fekvő havasokból a hideg Sztrigy siet alá a völgybe, s éppen a Gyulay-park alatt szakad össze a Marossal. Deltájokat, hova a Sztrigyen könnyű, lengeteg hid vezet át, kétszáz lépcsnyire a legszebb gyepszőnyeg futja be, végén pedig sötét szil-erdő terül el, végig szedelve játékosan tekerdő utakkal. Túl a szil-erdőn emelkedik az Aranyi-hegy, nevelve a változatosságot, melyben Dédács oly gazdag!²⁾

Lehetetlen, hogy olyan környezetben és viszonyok között, mint az andrásfalviak és dédácsiak: Döbrentei lelkéből ki ne lobbanjon, ha van benne, az isteni szikra!

Volt és kilobbant!

II.

A mikor Döbrentei a gróf Gyulay Ferencz özvegye házában a nevelői állást elfoglalta: húszonkét esztendő volt, teli tüzzel és lelkesedéssel; Kazinczy szerint meleg szívvvel, s a kelletténél hevesebb vérrel. Az ilyen ifjak rendszeren álmódzásba vesznek s könnyen abba a hibába esnek: hogy az egész világot a magok közzelele szerint szeretnék átalakítani. De eszményök megvalósításában, vágyaik érvényesítésében a meglevő rend akadályaiába ütköznek: s kétségek közt kezdenek bukdosni. Ekkor válik el későbbi belső nyugalmok, józan belátások, mely attól függ, mint maga Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzéseiben írja:³⁾ hogy miképp tudják tapasztalataik megkönnyezett szövevényeit magoknak felgombolyítani. Az egyik setéten magába vonul, s haszon-

²⁾ Kazinczy Ferencz: Erdélyi Levelek. Abafi L. kiadása. 174. 1.

³⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. Gróf Kuun Géza birtokában I. k. 8. 1.

talan ábrándozó lesz. Mennyit sohajtozik! A másik éppen azt, a mit szépnek tartott és utána esengett, hidegen nézi, sőt esufolja. Mennyit boszankodik! A harmadik megfontolja, hogy az adott viszonyok között mi lehetséges, mi nem? S az embertől csak emberit vár. Felszámítgatja a körülményeket, ítél következeikből, s hozzájuk alkalmazkodik. Néha örvend; hányszor nem mosolyg a világon! Az első tehetetlen természet; a második érzékenykedő; a harmadik okos és gyakorlati. Döbrentei az utolsó volt. Heves vére lobogása, meleg szive lelkesedése fel-felgyújtotta ugyan képzeletét, s akkor korlátlanul csapongott az: de a mint csillapodott a láng és lelkesedés, értelme kerekedett feljül s korlátokat állított elejbe. Aztán levonta a tanulságot. Ért és erősödött általa. Éppen azért ezt a fellobbanó és megint lelohadó vérmérsékletet többre becsülte, mint a csöndest, mely nem viharzik, nem romból, vihara legföljebb a pohár víz vihara, de nem is ragad magával másokat, s nem is pillant be mélyebben önmagába. Mintha csak a saját tehetségének igazolásáról szólna, mikor „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“ e két temperamentum között a különbséget vagy párhuzamot (vehetjük, a minnek tetszik) megvonja. „A jámbor temperamentum, mondja, soha se lesz mély psychologus, mert nem történik belsejében háború, mely kirázná szive ránczeit. A heves vérü nyugtalankodik és zúg, s mikor megilletődése elcsendesedett, reflectál. Ezen reflexió megismerteti önmagával s másokban is arra kezd ügyelni, hogy ez, amaz mifélekép hat bé, s felkeresi a tettek rugóját és következeit.“⁴⁾)

Kétségtelenül nem egyszer zavarodott meg eleinte, a mikor az ő képzeleti világa és a való világa nem egyezett össze, a mikor meleg szive és heves vére merész vágyai, ifjusága álmái az élet rideg világítására levegőbe fúszoltak; kétségtelenül nem egyszer botlott és ügyetlenkedett eleinte, mikor a környező fényes társaságba még bele nem szokott, annak előkelő könnyüségébe, finom tapintatába, s kellemes élnkségébe bele nem tanult. Hiszen ismerjük el, hogy a szegény protestáns pap fiának egyszerű otthona, a sopronyi főiskola diákosköre, vagy akár a vittenbergai és lipesei egyetemnek németes nehézkessége nem alkalmas arra, hogy

⁴⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 3. l.

világi fejlődjék benne. Lelki nemességet, darabos tanultságot, vagy akár szellemi műveltséget fejleszthet az: de a nagy világbeli simaságot és hajlékonyságot csak a szellemes nőekkel társalkodás, a magasabb körökben forgás adhatja meg. Hihetőleg az ő tapasztalatlansága első benyomásai tükröződnek vissza ama soraiban, melyeket szinte két évtized múlva, 1825. január 29-ről „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“ találunk. „Az alsóbb sorsú ember — írja — a ki gyermekkorától fogva nem szokja meg a paloták fényeit, az azokban folyó társalkodás módját, nem tanulja ki az oda tartozó asszonyokkal való beszéd és mulattatás nemét, azonban környül-állásai közikbe vetik azoknak, — félénken, magát ott odahaza nem érzőleg néz körül. Látja az apró ceremóniákat, hallja a repdeső üres szavakat, s megvetéssel mondja, hogy meg nem foghatja, mikép lehessen embernek úgy könnynyüdködni, a jó időről, rossz időről, bálról, öltözködésről fecsegni, s ha még érzi is magában, hogy tud valamit, s ennél fogva nem bánná, ha ötet keresné fel a felsőbb társaságbeli tónusa, nem pedig ő neki kellessék magát meghajtani, — már akkor éppen dagályoson beszél az említett körről, hizelkedőnek, léhának tartja azt, a ki magát ahhoz szabni, alkalmaztatni tudja. Elfelejtí ez a komoly ember azt, hogy ő maga megszokott társalkodói közt éppen úgy beszél, fecseg léhaságokat, a minthogy nem is lehet mindenkor csak fontoskodni, sőt a lélek gondolkodó ereje a megfeszítés után örömet meg is ereszkedik, nem gondolja meg azt, hogy ő igazán csak úgy lehetne különb másoknál, ha ért is a dolgokhoz, de az embereknek mindentéle osztályaival ismét hamar ki tudja kapni a társalkodás módját, s a midőn simúlván ahhoz eleinte, elejtegeti a ceremonia az együtt-létel kezdő szavait, a beszédet vagy maga viszi okos tárgyra, vagy ha más kezdí, ő felfogja, s az érzelgőből, léha beszélőnek látszóból olyan beszélő kerekedik ki, a kit az érte becsülni tudó most megkettőztetve szeret, a kit a közebb tulajdonosságú legalább azért említ elismeréssel, mert ő is tudja magát vele mulatni.“⁵⁾

Döbrentei gyorsan simult és alkalmazkodott; eltanulta az ügyességet és könnyüségét a társalkodásban, vezette azt és ural-

⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 1825. január 29,

kodott rajta. A mi előbb megütődésére vagy nehezére esett, utóbb legkedvesebb szórakozása volt, sőt gyönyörűsége és szenvedélye lön. Legörömostebb a női termekben forgott, hol mindig szívesen látták; mert beszélgetése élvezetet nyújtott. Szokása levén, a mit látott vagy hallott följegyezni, emlékezetét bámulatatosan megédzette, mindég készen állott valami mulattató vagy tanulságos aprósággal, szórakoztató elbeszéléseivel vagy találó észrevételeivel. Hol csevegett, hol tanított, a mint a hely és alkalom, a mint az ember és hangulat kívánta. Gyakran, mikor felállt és bucsúzott, szava még órahosszan folyt, mindég figyelem között. Kolozsvárott és Pesten, hol sokakat ismert, mint gróf Gyulay Lajos beszéli,⁶⁾ szinte lehetetlenség volt haladnia, lépten-nyomon szóba állt, beszélgetett; s a mikor együtt jártak, ha valamit megkezdett elindulásukkor, a gyakori félbeszakítás daczára, egy óra mulva is, az elhagyott szónál folytatta; soha sem felejtette el. S alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a társadalmi és irodalmi életre való későbbi nagy hatásának egyik oka éppen e kitünő társalkodó erejében rejlett, mellyel a magasabb köröket eszméinek és törekvéseinek megnyerte és meghódította; a nőket épp úgy, mint az úrakat; a nemes gróf Teleki Blanka épp úgy örvendett látogatásának, mint gróf Teleki József, az akadémia elnöke, ki különösen kedvelte.

A művelő iskola, hol Döbrentei ezt a ritka jártasságot és szeretetreméltóságot megszerezte, a gróf Gyulay Ferencz özvegyének háza volt. Legfeljebb az alkalmas tehetséget hozta magával ide, azonban itt fejtette ki, itt nemesítette meg, a maga nyers-érezéből itt öntött csillogó és becses érmet, melyet mindenütt örömmel elfogadtak. Azért jött, hogy tanítson és neveljen, s maga is épp oly sikerrel tanult és nevelődött. Úgy látszik, már ekkor érezte és vallotta, a mit később, 1823. február 8-án „Kiadatlan Naplójegyzéseibe“ igtatott. „A ki nevelése végződésével — úgymond — önnön magát nem igyekszik újra nevelni, az csak mindennapi közlegénynek született. A világ nagy iskolájában azon fundamentumnak előrajzait, melyet az iskola előnkbe rakott, gyakor hibás talpú mérték szerint — úgy megeleveníteni tudni, hogy a hézagok kitöltve tulajdon új színben álljanak elé, az mutatja a talentumot.“⁷⁾

⁶⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 48. l.

⁷⁾ Ugyanaz I. k. 1823. február 8.

A maga tovább képzése mellett szerető gondot, lelkiismeretes munkásságot fordított tanítványai nevelésére. Voltaképpen 3 gyermek került a keze alá: a család egyetlen fia Lajos, ki ekkor 7 esztendősen lehetett, eleven észszel, de gyöngé testtel; s két kicsi nénye, a 14 éves Karolina, s a 8 éves Franciska; de kiválólag mégis Lajossal kellett foglalkoznia. S e foglalkozása oly természetes, tapintatos, okos és tervszerű volt, hogy egyszerre megnyerte és bizalomra bírta mind az özvegyet, mind a gyermeket. Gróf Gyulay Lajos még később, félszázad elmultával s a Döbrentei halála után évek elteltével is, a nemes és hálás szívnek meleg rajongásával emlékszik vissza reá. Azt állítja, hogy hamar megszerette, mert jobb nevelőt képzelni sem lehet.⁸⁾ Anyja pedig dicsérettel szólott róla Kazinczynak. A mint a mester Kis Jánoshoz 1808. február 8-án keletkezett levelében jelentette: Gyulayné nagyon meg volt elégedve Döbrenteivel. „Ezt nekem a grófné maga írja; veti utána. Jelentsd ezt tiszteletre-méltó öreg atyjának. Örvendek, hogy neki ezt az örömet csinálhatom.“⁹⁾ Sőt azzal tüntette ki, hogy maga is beállt tanítványának: tőle sajátította el a görög nyelvet és ismerte meg a görög irodalmat.

Mivel érdemelte ki ezt a bizalmat, ezt az elismerést a fiatal Döbrentei? Bizonyára nem csinos arczával és termetével, bár a kellemes külső a nevelőnek mindig ajánlatos, sőt szükséges tulajdonsága, mert a rokonszenvet elősegíti; és nem is egyedül tűzével és lelkesedésével, mely meleg szívéből kisugárzott: hanem főleg képzettségével és hivatottságával, számító, célja tudatos eljárásával, vonzó, kedveltető bánásával. Meg volt benne az erő és képesség, hogy megszerettesse magát, hogy a szeretetet a maga szeretetének melegségével élessze és táplálja; meg volt benne a buzgóság és kötelességérzet, hogy állása céljának ne a maga kényelmességét és uralkodását tekintse, de növendéke lelki és testi fejlesztését és edzését. Ha maga nagyra törekedett, pillanatig sem tévesztette el szemei elől: hogy a gyermeket hasonlóképp nagy és nemes eszmékre, nagy és nemes érzésekre növelje. Ez a nagyra-törekvés felfogásának és gondolkozásának emelkedett-

⁸⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 120. l.

⁹⁾ Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz Budán, 1842. I. k. 247. l.

séget, beszédének és tetteinek lendületességet adott, s a nem mindennapi lélek fölismerhetőleg, a maga üde ifjúsága röpkedésében, kilátszott belőle és természetes erejével hódított és megnyert, mind a nagyok, mind a kicsinyek között. Erre mutat legalább a 80 éves gróf Bethlen Ádámnénak, gróf Gyulay Katának nyilatkozata, melyet — gróf Gyulay Lajos szerint — akkor mondott Döbrenteiről, mikor ez volt tanítványa társaságában, évtizedek mulva az algyógyi fürdőben meglátogatta: hogy kilátta már akkor Döbrenteből a nagyot, mikor nevelő lett.¹⁰⁾

III.

Valóban, a Döbrentei nevelésének és tanításának sikere és biztosítéka egyfelől egyéniségében, másfelől rendszerében feküdt. Ez a rendszer — a philanthropismus, mely Rousseau Emiljéből, a Természet ez evangyéliumából indult ki, s a Basedow, Campe és Salzmann műveiben népszerűsödött el. Ha figyelmesen megolvassuk azokat az apróságokat, miket gróf Gyulay Lajos visszaemlékezéseiben a Döbrentei „Kiadatlan Napló-jegyzéseinek“ üres lapjaira leirogatott, összeböngészszük azokat a nevelési elveket és észrevételeket, melyeket ő maga az „Erdélyi Múzeum“ egyes czikkeiben elejtegetett, és gondosan lapozgatunk a „Kis Gyula“ könyvében, melyért a sokat emlegetett és elhírhedett magyar Campe nevet kapta: — tanításai és eljárásai mind-mind e rendszerbe, a philanthropismusba illenek. S nem csodálkozhatunk rajta. Hiszen e rendszer éppen abban az időben virágzott leginkább Németországban, mikor ő a wittenbergai és lipcei egyetemen tanult. A röpdéső iratok, komoly szakművek, ifjusági olvasmányok évről-évre szaporodtak, egymást érték, minek következtében a nevelés-ügy terén a szellemi élet szokatlanul megpezsdült és üdvösen forrongott; az emberek ritka bőbeszédűséggel és lelkesedő melegséggel a philanthropismusról szónokoltak, s ennek szellemében alakították át nevelési eszméiket, nézeteiket és tanáikat. Döbrentei, úgy látszik, a felmerülő és meg-megújuló vitáknak szorgalmas olvasója és tanulmányozója volt. „A német föld — mondja Erdélyi Múzeumában egy helyütt¹¹⁾ — annak

¹⁰⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 188. l.

¹¹⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 139—140. l.

köszönheti hirtelen lett kiműveltetését, hogy az iskolai tanításmód meghányatott; az, a mi leghasznosabb, legszükségesebb, az ifjuságnak kikerestetett; filosofáltak az emberi elme tehetségeinek legtermészetesebb kifejlődhetése felől; arról, hogy a lelki-erők bizonyos hármóniába mikép hozassanak megérésre? Félrevetettek a scholasticismusból maradt haszontalan terminológiák, egybe-bonyolított világosság nélkül való definitiók. A gyermek nem vala többé csak szajkó s papagáj; nem ő tőle kivántatott meg, hogy eszével felemelkedjék, hanem ő hozzá szállott le a tanító, s csak annak megtanulását adta elébe, a mit gyermeki észszel megérthetett.“ E rendszer az emberről a legnemesebb, legmagasztosabb fogalmat alkotta meg és vette alapul, az emberi természet tisztaságát és jóságát ismerte el irányadó elveül; mert e meggyőződés nélkül, a philanthropismus szerint, honnan meríthetnénk erőt, bátorságot a magunk tökéletesítésére? S hogyan lehetne az emberiségben hitünk, mely nélkül megint másokra erkölcsi hatást nem gyakorolhatnánk? Mert valjon ki érezne magában kedvet és hivatást arra, hogy az embert nevelje és tanítsa, nemesítse, ha az a meggyőződés töltené el: hogy nemünk eredetileg rossz, annak rendelte a természet, annak szánta az isten? S ki tartaná méltónak szolgálatára, szeretetére, sőt önfeláldozására az olyan teremtetést, ki rossznak született, rossz is marad megjavíthatatlanul? Az ilyen meggyőződés elesüggesztené a lelket, megsibbasztaná az erőt, megtörné a kedvet és törekvést: rideg és szeretetlen volna a tanítás, minő a philanthropismus előtt volt is. A philanthropok szakítottak a nyomasztó felfogással: mintha az ember maga-magától minden jóra tehetetlen lenne, mintha a maga erejéből és maga munkájával semmi jót és dicséretet létre nem hozhatna; s Rousseau tanításaihoz híven, az ember hajlandóságaira és tehetségeire figyeltek, hogy minden hivatást és képességet fölismerjenek, kifejtsenek és előmozdítsanak; mert meggyökerezett bennük az az igazság, melyet mesterük hirdetett: hogy nincs az emberben egyetlen erő, melyet a természet hiában adott volna, mely értelmes és gondos ápolást ne kívánna és ne érdemelne. Éppen azért mohó szorgalommal merültek a pszichologia tanulmányozásába, s nevelési rendszerüket reá építették. E pszichologia megtanította őket, hogy minden egyes embernek

erkölcsei és értelmi tulajdonságai mások és mások, melyek függenek öröklött vérétől, eredeti tehetségeitől, sőt részben külső életi és társadalmi viszonyaitól; s ha okosan és helyesen akarnak nevelni, minden embernek az egyéniségéhez kell alkalmazkodniok; vagyis más szóval, a mint Döbrentei vallja, az emberből kell annak kiindulni, ki az embert a társasági életben a maga helyére akarja vezélni.¹²⁾ S hogyan alkalmazkodhatnak? A természetesség követése által. A természetesség a lelket és testet szabad fejlődésére hagyja, s abban segítgeti elő; addig a lelket nem erőlteti, míg a test meg nem erősödik, mert hiszen csak az egészséges testben lakozhatik egészséges lélek, csak az egészséggel működhetik a testi erők gyűjtése. Sőt tőle függ ügyessége és szépsége is. S a mint a tapasztalás szerint, a ki jó házat akar építeni, jó alapot rakat, a ki a forrást meg akarja tisztítani, kútfejében tisztítja meg: úgy, a ki egészséges és erős lelket akar teremteni, a testet edzi meg először. Döbrentei ezt a testi nevelést annyira fontosnak tartotta, hogy egyenesen a rómaiak megedzésének tulajdonította nagyságukat és dicsőségüket; s intőleg hangoztatta: hogy mihelyt Rómában a puha nevelés a testet elgyengítette, a nemzeti törekedés inkább aprólékos kicsinységek, mint való nagyság körül kezdett foglalatoskodni, az iparkodás célja csak érzékiségeket csiklándó tárgyakban állott: — Róma hosszas vonaglás után oda esett vissza, a honnan felemelkedett.¹³⁾ Éppen azért maga a természetességet követte, hogy tanítványát megóvja a puha nevelés és kora képzés veszedelmétől, a testi és lelki elsatnyulástól, — az idétlenségtől és férdeségtől. Nem arra törekedett, hogy csoda-gyermekeket növeljen, a ki 8—10 esztendőskorában beszélni tudjon a naprendszer törvényeiről, a csillagok egymás között való távoláról, az üstökösök és bolygók pályafutásáról; a ki a földképen sorra tudjon mutogatni széltében-hosszában, a szélrózsa minden irányában minden hegyet, folyót és várost; a ki az ó és új világ tengereiben elő tudjon sorolni minden szigetet a víz felett és minden kőszirtet a víz alatt; a ki lélekzet vétele nélkül el tudja mondani a Linné egész rendszerét — az utolsó fűszálig: mert az ilyen gyermek az életben

¹²⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 35. l.

¹³⁾ Ugyanaz. VI. 50. l.

rendesen félszeggé lesz. S megesik rajta, a mikor a valóságban, nem a betanult elméletekben mozog, hogy pár száz ölnyi távolságot meghatározni nem képes, a saját falva fekvéséről tájékozódni nem bír, hogy Linné egész rendszere mellett nem tudja szárán megkülönböztetni a zabot a búzától, az almafát a körtefától. S megesik rajta, hogy a maga csoda voltában elbizakodik, a túlságos megerőltetés következtében elidegcsedik, s ideges satnyaságában szeszélyeskedik és zsarnokoskodik apjával, anyjával, testvéreivel és nevelőjével, ellenben rémülve megfut, ha rá sziszeg a gyík, rá gágog a liba, rá néz a bárány.

Döbrentei előbb főképpen a testet növelte, mert rendszerének követelése s a gyermek gyöngesége ezt kívánta; mert abban a meggyőződésben élt: hogy csak az erős és egészséges férfiak és nők válnak a haza javára, nem pedig a gyöngé bábok.¹⁴⁾ Minő eredménnyel? Maga gróf Gyulay Lajos felel meg e kérdésre, a ki azt állítja, hogy egyedül neki köszöni gyöngé teste megerősödését és edzettségét, minek következtében minden fáradalmat könnyen elbirt.¹⁵⁾ Éppen azért első oktatása, legalább 1810-ig, inkább játék volt: főgondot a testgyakorló mozgásra fordított. Döbrentei és kis tanítványa nem egyszer szilaj vessző-vagy nád-paripára pattantak, egymással versenyezve száguldoztak a mezőben, az üdítő, illatos levegőben, megrohanták a törökbúzaszárakat, vakmerő hősiességgel kaszabolták össze-vissza, s olyan pusztítást vittek véghez bennök, mint a Gyulayak az emberirtő csatákon az ellenségben; mialatt a gyermek tüdeje tágult, arca kipirult, s a daliák megelégedetten és győzelmesen tértek haza. Később már igazi lóra ültek, Lajos a Mikrosra, a hogy Döbrentei az apró állatot elkeresztelte; s együtt tanultak lovagolni előbb Nagy-Búnon gróf Bethlen Gergelytől, utóbb Kolozsvárott báró Wesselényi Miklóstól.¹⁶⁾

Ily futkározások és lovaglások mellett, az a kevés leckeóra, melyet tartottak, még jól esett, s a gyermek valóban várva várta jöttüket; annyival inkább, mert Döbrentei nem gyötörte agyon tanulni valókkal és írásbeli feladatokkal, tudóskodó fejte-

¹⁴⁾ Erdélyi Múzeum. Pesten, 1817. VI. 43. l.

¹⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 120 l.

¹⁶⁾ Ugyanaz. III. k. 120. 144. 342 l.

getésekkel és hosszadalmas magyarázatokkal; csak annyira tanulatott és olvastatott véle, a mennyire éppen szükség vala, hogy eszét és szivét érlelje s kezét gyakorolja; fejtegetésében és magyarázatában pedig röviden s könnyen érthetőleg világosította meg azt, a mi a gyermek előtt homályosnak tetszett. A négyféle temperamentum kérdése pszichologiai kérdés, gyermeknek minden esetre nehéz, de ő úgy szólván megszemléltette a köztük levő különbséget. Hogyan? Maga a magyarázat, melyre gróf Gyulay Lajos mindég visszaemlékezett, a leghívebben mutatja be.

Valaki felkiált : Repül a ló!

A sanguinicus felugorva kérdi : Hol repül?

A cholericus kifakadva mondja: Ördögadta, hogy beszélhetsz ilyest!

A phlegmaticus csak azt veti oda: Hadd' repüljön.

A melancholicus sajnálkozva sohajtja: Szegény ló, ha elesik, kitörik majd a lába!¹⁷⁾

Döbrentei úgy vezette a gyermeket, mintha kedvére és szabadjára hagyta volna, hogy a maga jószántából, a maga szorgalmából kívánja meg a foglalkozást; mintha ő csak azért volna mellette, hogy abban segítse, a mire akarata hajlik; pedig az ő akarata szerint képződött a gyermek akarata. Így a kis Lajos a legörömostebben olvasgatott, mert Döbrentei rákapatta; de különösen vigyázott arra, hogy csak oly munka jusson kezébe, a melyet zsendülő és nyiladozó elméje felfoghat, melynek tárgyai az ő ártatlan világából valók. Minthogy azonban ifjusági irataink és olvasókönyveink nem voltak, helyettök költőink verseit, meséit, s Gessner divatos idyllumait ismertette meg vele. Gessner annyira érdeklette s annyira megragadta, hogy hatása alatt a 10 esztendő s gyermek leírását készítette a Tavasról s Döbrentei bátorítására elküldötte azt Szemerének, ki híven megőrizte; a Szemere-Tárban mai napig is megvan, a maga eredetiségében, mert Döbrentei, a hozzá csatolt jegyzése szerint, tanítványa dolgozásait úgy szokta hagyni, a mint megírja, különben nem lennének övéi, úgy szokta hagyni azért, hogy később maga gyönyörködhessek előmenetelében, önállósága fejlődésében. Természe-

¹⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 278. l.

tesen, a kis dolgozat kézírása kezdetleges, észjárása gyermekes, hogyan is lehetne más; de a természeti világ és emberi világ összehasonlításában már némi megfigyelés mutatkozik, a menyinyiben azt mondja, hogy a violák, mint az érdeemes emberek, elbújnak; még inkább bizonyítja ezt az az apróság, melyet a kísérő jegyzésben nevelője Szemerével közöl. Egyszer kikocsiztak a mezőre; a mikor megálltak, éppen arra szálltak le, hogy a juhörző pásztorgyerekek káromkodnak.

Ezek nem a Gessner pásztorai; szólt Döbrentei.

Mindég sajnálom — felelt a gyermek — valahányszor Gessnert olvasom, hogy az emberek nem olyanok, mint ott festve vannak.¹⁸⁾

IV.

Döbrentei a komolyabb, rendszeresebb tanításra 1810 vagy 1811-ben tér át: de ez időtől fogva is mind végig gondosan és következetesen örökdi, hogy egyoldalúságba, túlzásba ne essék; mert az egyoldalú nevelést határozottan elítélte és kárboztatta. Hiszen éppen ő vallotta, éppen ő fejtegette: „hogy az emberi természet ellen vagyou és a társaság veszedelmére léssen előbb vagy későbbre az, ha a nevelés vagy csak a testre, vagy csak a lélekre fordítja főbb gondját, nem pedig egyenlő mértékben fejtegeti mindeniknek erejét és tehetségeit. Athenae, midőn csak a szép lelkek készítésében foglalatoskodott, a testet annyira elgyöngítette, hogy az erős római kar tudományos Muzeumának ajtaját tetszése szerint törte be és a szép lelkek remek darabjait a gyöngge testek szeme láttára maga prédáivá tette, melyekkel hazájában pedánt-módra dicsekedett s erős karja fosztogatásait büszkén mutogatta a világnak a nélkül, hogy maga lelke darabjaiból csak egyet is tudott volna elémutatni. Sparta csak a test erejét igyekezett kifejteni s azokat érzéketlenítő nevelésbeli eszközei által emberi természet felébe emelni. Ekkor bámitóvá lett ugyan a társaság czéljának böles arányzásában, a katonai készítésben és a viszontagságokkal együtt növekedő büszke bátorságban, de a lelki tökéletesedést becsülő emberiség kevés vonást lát ábrázalójában, melyet tiszteljen, sőt igen sokat, mely-

¹⁸⁾ Szemere-Tár. A budapesti ref. főiskola tulajdonában. II. k. LXXVI.

től undorodással retten vissza. Athenae az emberből angyalt törekedett készíteni, Spárta az embert csaknem a kegyetlen állatokig akarta alá szállítani, s egyik sem találta el az egész ember nevelését, ki testből és lélekből vagyon alkotva és ép, egészséges testre van szüksége, hogy abban józan, vidám, erős és mégis szelid lélek lakhassék.¹⁹⁾

Döbrentei az egész embert tartotta szemei előtt. S úgy látszik, nem hiába tanulmányozta a psychológiát Lipcsében, nem hiában lelkesedett a psychológiára épített philanthropismusért, mint nevelő egészen psychologiai tanulmányozással működött. Tanulmányainak, megfigyeléseinek és alkalmazásainak tárgya — tanítványa volt, kinek éberem vigyázott tehetsége minden nyilatkozására, hajlamainak, vágyainak és indulatainak minden jelenségére, — s a szükség szerint fejlesztőleg vagy idomitólag fáradhatatlanul közrehatott. S ha azt követeljük a jó nevelőtől: hogy igyekezzék növendéke vágyait kiismerni, a benne levő túlzó vagy mértéktelen vágyakat mérsékelni, a szépre és nagyra a nemesebb érzelmek és eszmék beoltásával ösztönözni, s minden hajlamnak és indulatnak igazi és nemes irányzatot adni, — akkor igazat kell adnunk tanítványának, hogy jobb nevelőt képzelni is alig lehet! Döbrentei leereszkedve tanítványában a kicsi gyermekhez, vele nőtt, vele ért. A száraz erkölcsi leczkóztatás helyett a maga lelkesedésével, a maga törekvésével vonzó és gyújtó példaképpen maga állt oldala mellett, mulattatva és tanítva emelte egyre följebb, s vitte egyre tovább; és mert meg volt győződve, a mint később, 1823. július 2-án helyesen hirdeti „Kiadatlan Naplójegyzéseiben“: hogy egy virtus többet is vonz, egy gyengeség többet magával hemzseg puha fészkeben; hogy az igazmondást bátorság segíti, ezekkel nagylelkűség ölelkezik, ezt okos átallatás igazgatja, a mit megint jó érzés dajkál; hogy a bátortalanság mellé szépséges tekervényeskedés esavarodik, s ezeket szolgáltság, pótomkodás nyeli be²⁰⁾; meséivel, példázataival, ha kellett, észrevétlenül javított. Az ily apró elbeszélések és történetek, az erkölcsi, a természeti világból, vagy éppen az irodalom

¹⁹⁾ Erdélyi Múzeum. VI. 44—45 l.

²⁰⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. k. 1823. július 2.

és történelem köréből, az erkölcsi czélatot kellemes és szórakoztató alakban közlik, a személyi élt kerülnek, mégis egyenesen és csattanósan hatnak; sőt sokkal több sikert biztosítanak, mint a merő figyelmeztetések, vagy éppen ijesztő megleczkéztetések, mert érdekességök és újságok erejénél fogva mindig meghallgatásra találhatnak, s tapintattal alkalmazva unalmat soha sem ébresztenek. Háttha még alkalmazójok és elbeszélőjük olyan kitünő elbeszélő, minő Döbrentei volt! Tapasztalása igazolta; éppen azért a külföld jelesebb termékeiből egész csomóval fordított vagy dolgozott át s e munkába úgy belemelegedett, hogy az 1810-ik év őszén két kötet rövid elbeszélésre hirdetett előfizetést.²¹⁾ A felhívás elhangzott, Döbrentei tehát lemondott tervéről s 1811-ben abban hagyta a válogatást és átültetést, megelégedett annyival, a mennyi éppen a maga szükségletére kellett. Olykor, kivált későbbben, leginkább csöndes sétákon, vagy csöndes estéken otthon, mesék és példázatok helyett változatosság kedvéért a hazai történelemből rajzolt érdekesebb eseményeket, vagy egyes hiresebb szindarabokat adott elő, a többi között Schiller Haramiáit, oly élénken, arczjátékkal és taglejtéssel kísérté, hogy a gyermek szinte a szinpadon látta őket.²²⁾

Az elbeszélést mindig úgy élezte, hogy az erkölcsi czélat kitetszett. Döbrentei a helyett, hogy únos-úntig hangoztatta volna, mikép a fősvénység rút vonása a léleknek; a helyett, hogy a fősvénységet irta volna le, mikép gyűlöletessé és nevetségessé teszi az embert, a helyett, hogy újra meg újra hajtogatta volna, mikép a szennyes emelkedést vagy gyarapodást kerülni kell; a helyett, hogy hosszasan fejtegette volna, mikép a becsületes szerénység tiszteletre méltóbb a beestelen magasra-jutásnál: Hume egy-egy vonzó meséjében, találó képpel mutatta be a fősvényt s a szennyes gyarapodást.

Beszéljenek magok a mesék.

A fősvény — így hangzik:

„Minckutána örömeiben, pompásan temették el egy fősvényt kaczagó örökösei, elvánszorgott a holt lelke a Styx partjára, hogy a többiekkel általvitessék, s egyenesen ment az Orkus csónakjának. Megálljon uraságod — mond Kláron a belépni akarónak — előbb fizes-

²¹⁾ Magyar Kurir. Bécs, 1810. 43—44 sz.

²²⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 142 l.

sen ki. Mely ijedtség! Mely összerogyás néki fizetésről hallani! Serényen fordul el a révész elől s ugordni készül. Nem úgy, nem, kiált Kháron, s üstökön kapja De közben marad a megfogott hajfűrt, s a fősvény a Styxbe szökik. Lángol a folyó, de a fősvény úsz; kiáltoznak utána, ő mégis úsz; túl van a parton, s örömmérettel sohajt hálát a fizetés alól való kiszabadulhatásért.

Felzendül a pokol. A három bírák ábrázatján bosszús-rettentés vonásai keseregnek. Büntetést — dörgik — a példa követőket lelhet, s a jövedelem szenved. „Lánczoltassék le Prometheusz mellé a kősziklához. Reszkessen a Danaidákkal rárohanással ijesztő kőszirt alatt. Hengergesse Sysifussal a nagy követ.“

Minosz, borzadtan felvont szemöldökkel szólt: Nem, irtóztatóbb legyen büntetése:

Kötöztessek hanyatt a földhez, s valahányszor felpillant, mindenkor láthassa, mint költik egybe-kapart pénzét a túlvilágon, kaczagó örökösei.“²³⁾

Kell-e egyszerűbb mese, mely gyermekkel a fősvényt kicaczagtassa.

A két patak — így szól:

„Egy patak, hegyek szakadásai közt csergedezze le a völgy térére. Ezen végig, egy más patak folydogála tiszta vizével, rejtezőleg lejőve egy dombocska oldalából égerbokrok árnyékaiban, s feresztgetve a rét virágait. A két viz, alattabb egybefolya. Szélvészekkel a hegyekre sodródott felhők egyszer leomlának, míg a téren csak a bévo-nult ég setéte látszott. A hegyi patak feldagadott, s csattogással vetette habjait a völgyre. A találkozásnál így szólítja a rét folyamját: Hogy, hogy barátom, te még most is az előbbi állapotban, mindég kicsiny vagy, soha se gyűlsz meg, hogy kitessél? Nézz engemet, mi voltam, mi vagyok, s ha a kedvező esők tartanak, verekedem a nagy folyókkal.

Igazán nagyra nőttél, felele az alázatos patak, de úgy tetszik, zavarossá is lettél, s partod mocsáros. Engem a zürzavar, hálá, elkerült, alacson sorsu maradtam ugyan, de tiszta.“²⁴⁾

Kell-e megint igénytelenebb mese, mely a szennyes gyarapodást megbélyegezze?

²³⁾ Erdélyi Múzeum. VI. 143—144 l.

²⁴⁾ Ugyanaz. VI. 144—145 l.

S Döbrentei a helyett, hogy mindegyre ismételtette volna, hogy mindenkinek dolgoznia kell, mert csak a munka ad egészséget és megelégedést: példának dolgozott maga, példázatúl lefordította Worldból a munkásságról szóló allegoriát. S a mily ügyesen neveltette ki a fősvényt, s játszi szelidséggel ítélte el a piszkos fölemelkedést: épp oly vonzó elbeszéléssel ajánlotta a munkásságot. Nem szükséges, hogy az egész allegoriát szó szerint előadjuk, de legalább összevonva, magvában elmondjuk, hogy a Döbrentei erkölcsi tanítása annál teljesebben s annál tisztábban álljon előttünk.

A Munkásság boldog egyszerűségben élt, a nagy városoktól távol, csendes faluban leányaival: az Egészséggel és Megelégedéssel. Szemökben a Hajnal és Est csillaga sohasem látott kedvetlenséget; míg egyszerre vágy szállotta meg őket, hogy a világba nézzenek. A munkásság tisztesen tette útját s egyik karján az Egészséget vivé, s ennek vidámsága, örömrre serkentő dalai, útja nehézségeit felejtették. Bal-karján másik leánya, a mosolygó Megelégedés szökdelt s ez gyönyörködve támogatta anyja lépteit, s mindenkori jó kedve e testvér elevenségét még inkább nevelte. Elértek az ország fővárosába. Az anya könnyörögve szólította meg őket, hogy mellőle el ne távozzanak. A nagy város gyönyöröi azonban hívogatták, csalogatták őket, s általadák magokat mindenféle társaságoknak. Az Egészség eleinte bátran, azután mohón nyúlt mindenekhez. bíztaban üritette az öröm kínálkozó poharait s majd hamar mértéktelenségekben gázolt. Utoljára elérte a Betegség. Híjában volt a megbánás, a fogadástétel, elé jött a halál, s kár-kaczajjával törte el felette az élet fáklyáját. Testvére kimultával már nem ismert magára a Megelégedés. Csendessége henyélcéssé vált, s az ebből jött elpuhulás rokedtesen kesergette az előbbi vidáman dallott éneket. A Munkásság nem tudván leányain kívül egyébben vigasztalást lelmi, mindenfelé kergette őket. De lankadtság állotta c inait, s útjában únalommá változva, nyomorogva halt meg!²⁵⁾

Ime, a vonzó allegoria, mely sokkal többet beszél, mint látszik, sokkal messzibb talál, mint czéloz. Mert ha eszünkbe jut, hogy Döbrentei azt a nemes és gazdag örökösnek, a család egyetlen férfi-sarjának beszéli el, ki mindenesetre, éppen előkelő állá-

²⁵⁾ Erdélyi Muzzeum. VI. 146—147. 1.

sából és magas hivatásából kiindulva, meg fogja látogatni és meg fogja ismerni az örömeikkel és csábításokkal teli fővárost, a birodalmi Bécset, mert Pest még ez időben nem szerepelt, a nemes intellemtnek egyszerre kétszeres jelentősége és súlya lesz. Pedig ezt nem szabad elfelednünk, mert Döbrentei soha sem feledte el, hogy nem papnak, nem ügyvédnek, hanem főúrnak született növendéke, ki családi hagyományainál, egyszersmind öröklött jogainál fogva is arra hivatott, hogy a nemzeti közpályának vezető munkása legyen; s a mikor annak egyéniségéhez alkalmazkodott, — nem csak természetére, de hivatására is tekintett, a mint azt a józan belátás követelte, s a philanthropismus javalta. Döbrentei még a leányok nevelésében is hibáztatta, ha társadalmi állásukat nem veszik figyelembe. Kiadatlan Naplójegyzéseiben, 1823. december 5-ről e kérdést fejtegeti. „Jó, ha a középrenden levő leányok — mondja igen helyesen²⁶⁾ — a magok sorsokhoz képest neveltetnek, s előre megszokják a reájok várandó foglalatosságokat. A mely polgári vagy középnemesi születésű leány, gróf vagy báró kisasszonyokkal nevelkedik fel, azokkal együtt szivja bé fényesebb környül-állásaiknak negédjeit, az ifju grófok és báróknak a kisasszonyokhoz intézett köszöntéseikből egy-egy részt mindenkor magára is hiszen hallani. S ah, mely tónuson emlegeti, mikor magához hasonló leánykák társaságába talál vergődni, hogy ő gróf kisasszony Bettyvel és Tinival, osztán Ninával és Rósiival milyen szoros barátságban él, milly jól folynak napjai. Ezekről szeret, a hová csak befűzheti őket, beszélleni, s egy-két urfiról, a mellyik neki valami szépet, kedvest mondogata. Gróf kisasszony Betty, Nina és Rósi férjhez megyen, változik a környülállás, változik a polgári sorsú leánnyal való összeköttetés. Nyilni kezd ennek szeme, s fájdalmára alig tudja magát a maga helyén feltalálni. Az ifju grófokra hiába vár, a hozzá hasonló állapotú legény tart tőle, s a fenkapkodó multságok is, mellyek nem az ő szüléji erszényébe kerültek, megakadván, a polgári kisasszony sohajtozva kénytelen megvonulni.“ Mennyi igazság, mennyi pszichologiai megfigyelés és tapasztalati okosság rejlik e megjegyzésben! Az egész felfogás és megokolás milyen termé-

²⁶⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. I. 1823. december 5.

szelesnek és világosnak látszik, a mint hogy az is; — úgy, hogy minden ember az első hallásra elfogadja és aláírja, — mégis hiúságból vagy gyöngeségből mennyi vét ellene mai nap is! Döbrentei nem vétett; ő helyesen gondolkodott és helyesen nevelt, tanítványának társadalmi állása és hazafiúi hivatása szerint; sőt annyira erős meggyőződéssel vallotta ezt az elvet irányadónak, a hivatást szükségképp betöltendőnek, hogy a régi népek nevelésében azt hirdette jónak, s különösen követendőnek: hogy a nevelés principiuma az állam alkotmányához alkalmazkodott, vagy inkább azt ebből merítették; mert ez által már a növendék gyermekből fejlődni kezdett a majdani polgár, az ember mintegy belénőtt polgári kötelességeibe, s önként valóvá lett annak teljesítésében. S állítása igazolására hivatkozik Montesquieure, ki hasonló értelemben nyilatkozott.

Azt hisszük tehát, hogy joggal föltehetjük, hogy meséinek, példázatainak, s allegorikai elbeszéléseinek czélzatai éppen grófi tanítványának megfelelők; s azt hisszük, bár kevesebb alappal, de mégis elfogadható valószínűséggel, hogy az efféle tanításokat csak a kellő mérséklettel, s tetszetős változatossággal használta, hiszen bő forrása volt a maga phantasiája, s a nyugati nagy nemzetek irodalma, melyet szorgalmasan olvasott. A mit lefordított, nem ragaszkodott hiven az eredeti szerzőhöz, hanem kiszötte, kibővítette, hogy csattanósabbá vagy érthetőbbé tegye. Általában a megértés egyik vezérelve volt. Két jellemző bizonyítékkal támogathatjuk ez állításunkat. Az egyiket hálás tanítványa, gróf Gyulay Lajos említi meg, a másikat a Kis Gyula könyve foglalja magában. Döbrentei, gróf Gyulay Lajos szerint, egyes magasztos erkölcsi elveket és eszméket apró papírszeletkékre fölirogatott, s azokat szobájok falára fölraggatta; tanítványainak ez arany-igazságokat vagy költői mondásokat, egytől-egyig meg kellett tanulnia, még előbb pedig megértenie. Mikor aztán felfogta, megértette, s tudta a feliratokat, akkor Döbrentei a régi szeletkéket leszaggatta, s újakat illesztett helyökbe, míg azokat megint újabbakkal cserélte ki.²⁷⁾ Így a gyermek szeme folyvást magasztos eszméken csünghetett, s lelke mindig újabb és újabb igazságokkal

²⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. kötet bevezetésében.

gyarapodott. A Kis Gyula könyve szerint, Döbrentei az olvasás és tanulás közben felmerülő ismeretlen szavak és fogalmak megmagyarázásában is hasonlatos eljárást követett. Igaz ugyan, hogy a Kis Gyula könyve később, majdnem másfél évtized múlva keletkezett, így bizonyosság-tétele nem oly kétségbevonhatatlanul meggyőző, s habozás nélkül elfogadható, mint a hálás tanítványnak visszaemlékező följegyzése: — mégis a mennyiben a gróf Gyulay Lajos visszaemlékezései s a Kis Gyula könyvének fejtegetései és tanításai ugyanazon rendszerbe illenek, ugyanazon módszerre vallanak, a mennyiben egyfelől az erkölcsi elvek és költői mondások betanításában, másfelől az ismeretlen szavak és fogalmak megismertetésében az eljárás teljesen összehangzó, elfogadhatjuk, hogy a könyvnek Lajosa — gróf Gyulay Lajos, s nevelője — Döbrentei Gábor, mert hiszen használhatott volna e czikkeiben is, mint egyebütt, más keresztnevet, ha nem a maga tanítására volna bennök vonatkozás, sőt egyenes megemlékezés. Meglehet, hogy a szavak és fogalmak részben talán újak, de eljárása a régi; a kicsi Lajos nevelésének idejéből való. A 11 esztendő Lajos rendkívül sokat és buzgón olvasott. Alig játszott vagy lovagolt valameddig a szabadban, sietett vissza könyveihez, melyek közül a legszivesebben forgatta Mikes Kelemen Törökországi Leveleit, s a nényéhez írott tréfákra jóízűen fel-felkaczagott, szerette Fáy András meséit és Berzsényi Dániel költeményeit is s nem egyet közülök meglehetősen szavalt. Nevelője látván dicséretes törökvését, az előtte ismeretlen szavak és fogalmak megkérdezésére s vele való megmagyarázására szoktatta, hogy inkább keveset, de jót tanuljon, mint sokat szajkóskodva.²⁸⁾ Így magyarázta meg neki egyenkint: hogy mi a tisztelet, büszkeség, hiúság, kevélység, hazaszeretet, lakarékosság, lelkiismeret, hálaadás, könnyü és egyszerű módon.

Mi hát a tisztelet?

Tisztelet az a jelesebb érzés, szólott Lajos nevelője, az emberben, mely bennünk azon ember iránt gerjed, kiben vagy nagy észt, vagy kiváló erkölcsi jellemet találunk, egy szóval minden nemesebb és jobb tulajdonság iránti hódolás. Ugy bizonyítjuk pedig azt meg, ha

²⁸⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 100 l.

az azzal bíró ember iránt különösebb figyelmet is mutatunk, mint máshoz, a kit egyedül csak olyan evő, ivó, aluvó jócska embernek, vagy épen restnek, csalárdnak, balgatagnak találunk. Ha együtt jár a nagy ész, jószívűséggel s nyájas magaviselettel is, akkor a tiszteletet szeretet is szokta követni. Ha az eszeség csak egyedül van, jó szív helyét pedig irigység, más kárára törekedés foglalja el, olyankor az iránt bizonyos hideg érzésünk támad, s azt mondjuk imigy-amúgy: midőn t. i. magunkat igazán jobbnak érezhetjük amannál: tisztelem az eszt, de az embert magát nem szerethetem, nem becsülhetem. Ezen becsülhetésből pedig az is kitetszik, hogy csak azt lehet tisztán szeretni, a ki becsülésre is méltó. Inkább vonzódik tehát a szív a nem annyira nagy eszű, mint igaz lelkű emberhez. Ez, ha nevezetes hasznos változást nem okoz is, legalább nem ront. A nagy eszű gazember csak zavar — a maga hasznára.²⁹⁾

S mi a hazaszeretet?

Azon országot, melyben születünk és melynek népéhez szüleink is tartoznak, vagy melynek későbben is tagjává lettünk, s törvényeivel élünk, mondjuk hazának, mivel ott vagyunk e föld kerekéségén houn, ott — odahaza. A hol pedig az ember otthona van, oda leginkább is vágyik, szokásnál, atyjafiaihoz, vagy javaihoz vonzódásnál fogva. Ezen szó tehát: hazaszeretet, magában foglalja értelmét. Ki hogy mutatja meg azt, ott válik el, kiben miképp van. Némely ember csak úgy nézi azt, mint a barom a legelőjét, költözködik benne, csak emészti, de szebb virításához nincsen indulata. Valóban csak igába nőtt nyakú állat. Némely örömet előmozdit benne minden jót, t. i. vagy mint polgári hivatalbeli törekedik kötelességének emberül megfelelni, s a hol ott helyesebb igazításokat eszközölhet, felfedi s véghezviszi, vagy mint nagy gazda mindent elkövet, a mit hazája — csak megteremhet, s azzal másokat is serkent és így ezen egyik legegyesebb úton pénzt gyarapíthat az országban, a maga nagy jövedelméből pedig tudományt, művészséget virágoztat. Vagy mint katona, becsületére vagyon vitészségével hazájának, királya szolgálatában, kinek mint a haza fejének szeretetét minden igazlelkű s akármely állapotú hazafi tisztán egybeköti hazája szeretetével. Vagy mint tudós, hasznos ismereteket terjeszt, a haza nemzeti nyelvén, s kit-kit a maga köte-

²⁹⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 101 l.

lességei hív véghezvitelére felvilágosit, új igazságok és találmányok közhasznúságára figyelmennteszen. — Hazaszeretetre jobb indulatú embert a természetnek vele születő ösztöne maga int. Ugy-e bár azoknak elébb akarjuk javát, a kik házunk köréhez tartoznak, mint szomszédunkét, mindamellett, hogy ennek kárát semmi legkisebben nem eszközöljük, sőt nem is óhajtjuk; azért a ki más országban épít, oly neveléses dolgot tesz, mint a ki a helyett, hogy a maga kertjét ültetné be gyümölcsfákkal, a máséban izzad. De mikor ama természeti ösztön intését az ember, kisebb házi köréből a milliókából álló nagy háztájára, kerületére árasztja ki, az az egész hazája, nemzete javára, díszére dolgozik: akkor egy országban se maradnak hátra durva állapotban az emberek, hanem minden éghajlat külön meg külön virágzatokat mutogat.³⁰⁾

Ha e két magyarázatot átgondoljuk: azonnal felötlik, hogy egyik sem afféle bölcséleti meghatározás. Nem elvontan beszél, nem eszmei magasságra törekszik: de leszáll egészen a közönséges élet viszonyaihoz, gyakorlati alkalmazásaihoz. S bizony akár Kölcsey nemes Pareinesisében, akár Eötvös magyas Gondolataiban sokkal szebb és elragadóbb fejtegetést találunk a hazaszeretetről, mint a minő a Döbrentei magyarázata. De a mikor ők szólnak, költők és bölcselők, kik az érett közönséghez szólnak, ragyogó képzeletökkel átröpülhetik és értékesithetik hosszasan tanulmányaikat; a mikor Döbrentei szól, nevelő, ki csak abban a gondolati körben mozoghat, melyet fejlődő értelmével tanítványa is bejárhat. Rámutatott tehát megérthető vonatkozásokkal, hogy kit tisztelhetünk és kit szerethetünk; hogy mit követel a hazaszeretet a tisztviselőtől, tudóstól, katonától és nagy gazdától. S ki nem látja be megint a kétszeres célzatot, mikor nyomatékkal emeli ki: hogy a nagy gazdának tiszte egyfelől jó példaként birtokát kitünőleg műveltetni, másfelől dús jövedelmeiből tudományt és művészetet fölvirágoztatni?!

V.

Döbrentei valóban úgy nevelt, a hogy kellett a helyén. S tanítványa testileg és lelkileg összhangzatosan fejlett, örvendően haladott, minek meglepő és meggyőző bizonyossága lehet,

³⁰⁾ A Kis Gyula könyve. Pest. 1845. 103—104 l.

hogy már 1810-ben Kazinczyval irodalmi levelezésbe lépett. A széphalmi mester, kit a Gyulay-gyermekek talán édes anyjok, talán nevelőjük gyöngéd gondolatából tiszteletük kifejezéseül atyjoknak fogadtak, a feléje közeledő kis barátot, gyönyörködve abban a gondolatban, hogy levelei lelkének kiművelésére munkálhatnak, az udvariasság és jóság áradozó melegségével buzdítja: hogy soha el ne aludjék lelkében a láng, mely benne fellobbant, hogy ne hagyjon abban a munkával, habár nehézségekbe és akadályokba ütközik, ne csak vívja, de vívja is meg azokat.³¹⁾ Nehány hónap múlva pedig, már 1811-ben nem csak levelére válaszolt a kis grófnak, de két megküldött epigrammjáról is beszél, s a másodikat felette rendesen mondja. Kazinczy soraiban a dicséret és bírálat, a bátorítás és tanítás a 12 esztendő kis epigramma-íróhoz alkalmazkodik. Röviden jelöli meg a hibát, elméleti fejtegetés nélkül; de a folytonos gyakorlás ajánlásában részletesebb megokolásba ereszkedik. Hivatkozik a maga példájára, a nagy Kazinczy a kis grófnak, hogy az írásban és nyelvek tanulásában azért ment ő is oly kevésre, mert visszajedt a nehézségtől, a folytonos gyakorlástól; a kis gróf már megmutatta, hogy a zongorának mestere lett, legyen a verselésnek is.³¹⁾ Kazinczy e meleg érdeklődése és buzgólkodása a gyermekért nemcsak az anyjához és vezetőjéhez való barátságban gyökeredzik: de egyszersmind a gyermek ritka értelmességében is, melyet a Döbrentei nevelése segített elő. Döbrentei nagyon jól tudta, sőt az Erdélyi-Muzeumban egy helyütt meg is írta,³²⁾ hogy miként kell az értelmességet kifejteni. A nevelésben semmi sem hibásabb az ő felfogása szerint, mint ha az emlékezetet sok olyannal terhelik, mi az életbe lépő ifjúnak keveset vagy semmit se' használ, mert a míg az emlékező tehetséget edzik, egészen elfelejtik az ítéletet élesíteni, az ízlést nemesíteni; — ő megtartotta az összhangot; a helyett, hogy a gyermeket a szobában lekötötte volna, a szabadba, a természetbe vonta. Maga rendesen korán kelt, hiszen úgy gondolkozott, hogy a reggeli napot fölkelésében nézni — egész imádság, s a kis Lajost elalvásáért meg-megjátszotta. Így

³¹⁾ Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből. Kiadta gróf Kuun Géza. Budapest. 1874. 210—211. l.

³²⁾ Ugyanaz. 216—217. l.

egyszer reggeli sétája közben verset írt róla s azt a még alvónak párnája alá rejtette, ezzel az aláírással: Reggeli Gábor.*) A mikor a gyermek fölébredt, megtalálta a verset, a nap hosszában választ kerekített rá s kedélyesen alájegyzette: Estéli Lajos.³³⁾ Így múltak, mint jó pajtások, később jó barátok. Közös látogató-jegyvet nyomattak, együtt halberzwölföztek, a mire Döbrentei tanította meg, noha nem volt kártyás, a kis Lajost; s együtt ketten csináltak egy tánczot, melyet andrásfalvi táncznak neveztek el; mindenféle furesa mozdulatokból állott az, mely nagy mulatóságukra szolgált. Általában, mint gr. Gyulay följegyzi, Döbrentei mindég vele volt, játszott, tréfált és mégis szüntelen oktatott.³⁴⁾ Ki-kirándultak közelebb vagy távolabb, s ha útkövekben valami szépet láttak: — sziklát, romot, havasi patakot vagy terebélyes nagy fát, Döbrentei mindazt rögtön Andrásfalvára szánta; e kedveskedő és érdeklődő kívánságával mintha folyton, meg-meguJRázva, figyelemzetni és ösztönözni akarta volna a jövendő örököst, hogy a családi fészket minél inkább szépitse és gazdagítsa. Hogyan? azt is megmutatta. Maros-Németiben a Maros mellett levő hársakat, s Lunkán a fasort, mely egyenesen az udvarba vezet, tanítványával ő ültette. A faültetést általában kedvvel, sőt szenvedélylyel üzte; a fákat, különösen a terebélyes öreg fákat nagyon

*) A gyermekekkel ily módon később is örömet kedélyeskedett; bizonyága az a kis verses levél, melyet gróf Kun Géza, akadémiai tiszteleti tag szivességének köszönhetünk, melyet Döbrentei ezelőtt 42 esztendővel a budai Svábhegyről intézett hozzája. A levél így hangzik:

»Kedves kis Geizám,
Versmondó daliám,
Igen fáj a szívem,
Hogy sem nem láthatám,
Sem versét nem hallám.

De lesz még jó idő,
Miként mostan szóló,
Mikor együtt leszünk,
És majd beszélgetünk.
Kegyed addig megint nő
S verse majd könnyebben jó,

Nyájas ajakára.
Addig igyekezzék
S gyakran emlékezzék
A Duna partjára
S ott hiv barátjára
Gábor bácsikára;
S hajtson jó Anyjának
Valamint Atyjának
Intő szép szavára,
Isten is úgy tekint
A kis Geizára.»

³³⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 226. l.

³⁴⁾ Ugyanaz. III. 142. l.

szerette; a legörömostebb dolgozott és tanított árnyékuk alatt. S gróf Gyulay Lajos azért, emlékül és hálaóól, a lunkai fasort Gábor-útjának nevezte el.

Gyakran bolyongottak az andrásfalvi Zavargó mentén, melyet Döbrentei keresztelt el e névre, még többször a százszor keringő Kaján völgyében; szekeren, lóháton vagy gyalog be-bejárták ezt, különösen tavasszal, mikor a napsugár, illat és dal eláradt az egész völgyön és hegyen, a barackfák üde pompában virágoztak s a fűmilék a bokrokon karban énekeltek; vagy átmentek Nagy-Búnra gr. Bethlen Gergelyhez, s az érdemes Gyarmathy Sámuelhez. Gyarmathy, a finn rokonság tudós vitatója, mint hirneves nyelvész, a nagy-búni Bethlen-családban kegyeletes tiszteletben élt s az egész vidék ismerte; Döbrentei hamar megszerette és meg-meglátogatta. Az érdemes férfi, kit már 6 évtized terhe nyomott, egészen elaggott, de még munkakedvét megtartotta, s nyugalmas elvonultságában szorgalmasan dolgozgatott. Mint ember a gyermekségig ártatlan és szeretetreméltó volt. A legkedvesebb időtöltése volt, hogy a kis patakon játék-malmot csinált magának s mellette órák hosszán elfurulyázott; a legkedvesebb tréfája, hogy ismerőseivel é-ben beszélt, miért ezek Dr. É-nek nevezték, ő pedig magát „Meszes-hegye vén remetéjének“ mondogatta. Példájára aztán mások is eseréltek tréfából nevet: így a ladamasi Bethlen — „Ladamas papjának“, s a fiatal Gyulay — „a német nemzet ellenségének“ keresztelte el magát. Így kedélyeskedtek az öreggel. Egyszer, a mint gróf Gyulay beszéli, összebeszéltek: Gyarmathy Sámuel és gróf Bethlen Gergely, Döbrentei Gábor és ő, hogy fellovagolnak Andrásfalva mellett az újlaki cseresnyésre, a két ellenkező oldal felől. Döbrentei és Gyulay hamarább érkeztek meg, s Gyarmathy lováról le sem szállva, így köszöntötte őket:

„A Helikon tetejére
Magyar múzsa már elére,
Döbrenteihez cseresnyére,
Hogy jól lakjék majd kedvére.“³⁵⁾

Igy folyt egymásba, az andrásfalvi s később kolosvári életben, Döbrenteink nevelősködése alatt a munka és mulatság ész-

³⁵⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. 54. 56—57. 432. 1.

képző tanításokkal, testedző gyakorlatokkal. S a szellem világossága, a kedély derültsége el nem borúlt, ragyogott és melegített állandólag. Mert a kölcsönös szeretet, mely nevelő és tanítvány között az első napokban megfogamzott s az esztendők folyásával megerősödött, úgy, hogy csak a sírban enyészett el, — örködött fölötte. S e gyöngéd, szinte megható ragaszkodás köztük az elismerést és becsülést Döbrentei, mint nevelő iránt, a Gyulay-házon kívül is elterjesztette. Kell-e bizonyásra hivatkoznunk? Ha igen, hivatkozhatunk akár kettőre is. Az egyik Kazinczy,³⁶⁾ a ki azt kívánta, hogy házi tanítóul báresak egy második Döbrenteit kaphatna, a ki gyermekeit úgy szeretné, mint ez a maga Lajosát; a másik a nagy Wesselényi özvegye, a ki derék nevelője, Pataki Mózes halála után Kolosvárott házat vásárolt, abba Döbrenteit és Gyulayt beköltöztette, csak hogy Miklós fia együtt lehessen velök.³⁷⁾ Döbrentei és tanítványa, egymásnak kölcsönösen kedvében járva, egymásnak örömeire voltak; a mi főleg a Döbrentei érdeme. Mert sokkal könnyebb, sokkal természetesebb gyermeki szívvvel megszeretnünk azt, ki gondviselő jóságával magához von, ki játszva tanít és tanítva játszat bennünket, mint gyermekké lenni észére és gondolkozására annak, ki már gyermeki korából kinőtt. Pedig csak az lehet kitünő nevelő, kiben megvan ez a gyermekszerűség. S Döbrenteiben megvolt; példája és sikere fényesen bizonyítja, hogy a nevelő tekintélye nem a komolykodáson vagy éppen méltóságoskodáson alapszik, — hanem a szerető odaadáson és valódi hivatottságon; Döbrentei eleget játszott és pajtáskodott, de tekintélyét nem játszotta el; annyira nem, hogy a mint maga gróf Gyulay Lajos tanúskodik róla, befolyása az egész Gyulay-családra kiterjedett, melyet számos előitélettől és babonától elszoktatott. Az ő gyermekszerűsége nem léhaságból állott, a hivatás természeti adománya, a belátás okos alkalmazkodása egyesült benne. Mert a mikor kellett, viszont a tudós komolysága és mélysége nyilatkozott magyarázatában. A régi remek-írókat, Homerost, Horatiust, Vergiliust, Sallustiust, Cicerót, Senecát, Liviust és Tacitust oly érdekesen és alaposan fejtegette, hogy tanítványa feszült fi-

³⁶⁾ Kazinczy F. levele br. Wesselényi Miklóshoz. 1814. deczember 25. Történeti Lapok. II. évf. 1312. l.

³⁷⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. 170. l.

gyelemmel csüngött beszédén; különösen Tacitussal úgy elragadta, hogy lelkesedve szólott, nem tudja, mi szeretne inkább lenni, Agricola vagy életirója?!³⁸⁾

Döbrentei tudós az ifjúval, gyermek a gyermekkel. A mint a Pali és Minka könyve mutatja, követni tudja az olvasni tanuló gyermeket, mert a maga bevallása szerint örömet és sokszor pillant vissza a kicsinyek ártatlan világába;³⁹⁾ s a mint a Kis Gyula könyve hirdeti, az erkölcsi elvek és hasznos ismeretek vonzó előadásában s a gyermeki észjárás megfigyelésében Campéval versenyez, s méltán állították mellé. Rövid elbeszéléseiben kellő tapintattal vegyíti össze a játszi és komoly elemet, hogy egyenlő módon képezze és gyakorolja az erkölcsi érzést, emlékezetet és ítélő tehetséget. A nyájasság és intés, a tréfa és tanulság kézen fogva jelenik meg nála. Már magok a tárgyai, melyeket nagyobbára a gyermek-játék világából, a találmányok és mesterségek köréből merít, olyanok, a melyek a gyermekeket a leginkább érdeklik; kíváncsiság vagy tudnivágyás, közvetlen tapasztalat vagy szemlélet készíti és vonzza őket, hogy rólok tudakozódjanak és beszéljenek; — s választásukat ezteljesen igazolja. Mert e tekintetben, a mint Döbrentei helyesen jegyzi meg, a gyermek a legjobb bíráló.⁴⁰⁾ Campe böles Theophronja, a mikor a világba-lépő Kleon fiának nemes útasításait osztogatja, vagy tisztos öreg Ehrenreichja, a mikor a maga és a Gutwill szomszédja gyermekeit a magok és mások iránt való kötelességeikre, a társadalom irányában való tartozásaikra, a lelkiismeretesség és vallásosság követeléseire tanítgatja, enyhe estéken, terebélyes fák sátera alatt, — nem szólnak élvezhetőbben és tanulságosabban, mint az ő Sándorházyja, mikor Dénes fiával útrakél s neki az útjok közben előforduló új dolgokról beszél. Történeti visszaemlékezés, földrajzi vonatkozás, természeti tünemény, népszokásbeli különösség és sok egyéb, tanítás és mulattatás alakjában változik egymással. Döbrentei nem oly érzelmes, mint Campe, de

³⁸⁾ Döbrentei Kiadatlan Naplójegyzései. III. k. 324. l.

³⁹⁾ Döbrentei levele Mária Dorottya főhercegnőhöz, József nádor nejéhez. 1830. január 5. Kiadatlan Naplójegyzései II-ik kötetében.

⁴⁰⁾ A Kis Gyula könyve. III. l.

nem is válik érzelgőssé soha; józanabb és természetesebb. Gyermeki jellemképei nem oly rendszeresek és teljesek, mint a Kis Lélektan fejtegetései az emberi lélek tulajdonságairól, de nem is maradnak meg az elmélet körében; mint élő és éltető példák közvetlenségük és hűségök erejével mélyebben hatnak. Vörösmarty⁴¹⁾ nem hiában dicsérte e könyvet, s Hetényi, ki a maga idejében a legilletékesebb szakértő és ítélő volt, nem hiában emelte ki eltalált gyermekszerűségét.⁴²⁾ „Minő szép helyzeteket, gyermekhez illő alkalmat választ ki a derék szellemismerő — mondja róla — hogy ezekben mulattatva tanítson, hogy elfoglalja a kised félre-csapongni szerető egész figyelmét, minő édes cseppekbe ad be tudományt, még pedig oly sokat, hogy abból sokszor a tanítónak s tanítványnak is bőven jut.“ Általában lélektana éles és igaz.

Széchy Károly.

⁴¹⁾ Vörösmarty Összes Munkái. Teljes Kiadás. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Budapest, 1885. VI. k. 217. l.

⁴²⁾ Hetényi János: A lélektudományok nevelési fontosságáról. Philosophiai Pályamunkák. II. k. Pest, 1844. 241. l.
